

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.20>

Volume 7/3

2023 p. 355-370

AŞK-I MEMNU'DA EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİLERİ¹

PARENT-CHILD RELATIONSHIPS in AŞK-I MEMNU

Beyhan UYGUN AYTEMİZ*

ÖZ

Halit Ziya Uşaklıgil (İstanbul, 1865-İstanbul, 1945)'in sanatının gerek içeriği gerekse biçimsel özellikleri itibarıyla doruk noktasını imleyen *Aşk-ı Memnu* (1900) modern Türk edebiyatının başat metinlerinden biridir. Roman Bihter ile Behlül arasındaki yasak aşkı ve bunun Adnan Bey ailesine getirdiği yıkımı odağa almış, metindeki yasak aşk ve Batılılaşma meseleleri eleştirel okumaların temel sorunsalları olarak öne çıkmıştır. Uşaklıgil; söz konusu metinde Bihter ile annesi Firdevs Hanım, Nihal ile babası Adnan Bey arasındaki ilişkileri de ayrıntılı olarak yapılandırılmıştır.

Bu incelemede, Halit Ziya'nın gerek Firdevs Hanım ile kızları Peyker ve Bihter gerekse Adnan Bey ile çocukları Nihal ve Bülent arasındaki ilişkileri nasıl biçimlendirdiği tartışmaya açılacaktır. Bu çerçevede öncelikle Firdevs Hanım'ın kızlarıyla yaşadığı çatışma ve bu çatışmanın nedenleri açığa çıkarılacaktır. Firdevs Hanım erken yaşta gerçekleştirdiği evliliğinde ne eşyle mutlu olabilmiş ne de dünyaya getirdiği kızlarını benimseyip “annelik”i yaşamında içkinleştirebilmiş bir kadındır. Kendini gençlik vehmine kaptırmış bu kadının kızlarıyla rekabet içerisinde olduğu görülür. Onun aksine, Adnan Bey eşini kaybettikten sonra çocuklarına hem annelik hem babalık yapmış, çocuklarının mutluluğu için kendi isteklerini ötelemiş bir karakterdir. Adnan Bey'in özellikle kızı Nihal'le olan ilişkisinin Firdevs Hanım'ın kızlarıyla olan ilişkileriyle karşılaştırılması yoluyla metinde içkin “cinsel politika”nın da açığa çıkarılması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Halit Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, Servet-i Fünûn Romanı, Aile, Ebeveyn-Çocuk İlişkileri*

¹ Bu inceleme, 1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi'nde (9-11 Nisan 2018, İstanbul, Türkiye) sunulan “Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* Romanında Ebeveyn-Çocuk İlişkileri” başlıklı bildirisinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, E-mail: beyhanaytemiz@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9403-9760, İstanbul, Türkiye.

ABSTRACT

Aşk-ı Memnu (1900), which marks the climax of Halit Ziya Uşaklıgil's art in terms of both its content and its formal features, is one of the canonical texts of modern Turkish literature. The novel focuses on the forbidden love between Bihter and Behlül and the destruction it brought to the family of Adnan Bey, and the issues of forbidden love and Westernization in the text have come to the forefront as critical problems in critical readings. In the text in question, Uşaklıgil also structured the relations between Bihter and his mother Firdevs Hanım, Nihal and his father Adnan Bey in detail.

In this paper, how Halit Ziya shapes the relations between Firdevs Hanım and her daughters Peyker and Bihter, and Adnan Bey and his children Nihal and Bülent are to be discussed. In this context, firstly, the conflict that Firdevs Hanım has with her daughters and the reasons of this conflict will be revealed. Firdevs Hanım is a woman who could not be happy with her husband in her marriage at an early age and could not adopt her daughters she had brought into the world and the role of "motherhood" in her life. It is seen that this woman, who has lost herself in an illusion of youth, is in competition with her daughters. Contrary to this, Adnan Bey is a character who has acted as both a father and a mother to his children after losing his wife and has postponed his own wishes for the happiness of his children. It is aimed to reveal the immanent "sexual politics" in the text by comparing Adnan Bey's relationship with his daughter Nihal with Firdevs' with her daughters.

Keywords: *Halit Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, Servet-i Fünûn Novel, Family, Parent-Child Relationships*

Giriş

Halit Ziya Uşaklıgil'in en başarılı yapıtı olarak kabul edilen *Aşk-ı Memnu*, özellikle kendisinden yirmi sekiz yaş büyük Adnan Bey ile evlenen Bihter'in kocasının yeğeni Behlül ile yaşadığı yasak aşk çerçevesinde irdelenegeldiği gibi toplumsal arka planı âdetâ yok sayan dünyası nedeniyle de sıklıkla eleştirilmiştir. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a* adlı yapıtının "Aşk-ı Memnu" başlıklı bölümünde söz konusu romanla ilgili öncelikle şunları söyler:

Eleştirmenler Uşaklıgil'in en iyi yapıtının *Aşk-ı Memnu* olduğunda birliktirler, ama gariptir ki bu romanın neyi anlattığı, tezi olup olmadığı, varsa ne gibi bir tezi dile getirdiği konusunda ayrılırlar. Birçokları romanın ana tema'sını, hatta tezini, Bihter'in yasak aşkında bulurlar. [...]

Bazı eleştirmenler ise Bihter'in hikâyesini ana tema olarak görmezler. [...]

Simgesel olmayan bu klasik romanın, neyi anlattığı konusundaki bu anlaşmazlık ilginçtir. Yazarın kendi görüşlerini saklaması, yapıtın bir tezi olup olmadığı konusunda anlaşmazlıklar yaratabilirdi; ama eleştirmenler yapıtın konusu, hangi tema'nın vurgulandığı üzerinde bile pek uyuşamıyorlar. (Moran, 1998: 69-70)

Eleştirmenlerin *Aşk-ı Memnu*'nun konusu hakkında dahi bir fikir birliğine varamayışlarını yapıtın odağında konumlanan iki karakterin, Bihter ve Nihal'in, yer yer kesişen ayrı anlatılarının varlığına bağlayan Moran; incelemesinin devamında esas olarak

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 7/3 2023 p. 355-370

“Kimin romanıdır *Aşk-ı Memnu*? Romanın kahramanı kim? Başka bir deyişle kimin öyküsünü anlatıyor Uşaklıgil? Kimi merkeze alarak yorumlayacağız bu yapıtı?” (72) sorularını yanıtlamaya odaklanır. Metinde yolları gerçekleştiren evlilik nedeniyle kesişen Bihter ve Nihal’i odağa alan iki farklı olay örgüsünün varlığına dikkat çekerek de söz konusu iki kadının deneyimlerini “ayrı ayrı” çözümler. Ancak Uşaklıgil’in ilk romanlarından itibaren ele aldığı konular dikkate alınacak olursa Bihter ile Nihal’in deneyimlerini birbirinden bağımsız düşünmenin çok da işlevsel olmadığı açığa çıkacaktır; çünkü ikili üzerinden biçimlenen ilişkiler ağı aracılığıyla yazar temel sorunsallarından “ebeveyn-çocuk ilişkileri”ni, dolayısıyla da “aile”yi bir kez daha tartışmaya açar.² Bu çerçevede, incelemede, gerek babayı kaybetmiş Bihter’in annesi Firdevs Hanım ile gerekse anneyi kaybetmiş Nihal’in babası Adnan Bey ile olan ilişkilerinin, yollarının kesişmesinin ardından da üvey anne ve kız olarak konumlanan Bihter ile Nihal’in ilişkilerinin ele alınması aracılığıyla yazarın ebeveyn-çocuk ilişkilerinden yola çıkarak “aile”yi nasıl sorunsallaştırdığı tartışılacaktır.

Anne ve Kızları: Bir Rekabet İlişkisi

Romanın ilk bölümünde Firdevs Hanım ve iki kızı arasındaki ilişki ele alınır. Melih Bey takımının tanınmış simalarından Firdevs Hanım; kırk beş yaşında, kendini gençlik vehmine kaptırmış, dul bir annedir.

[H]ayatından her sene geçtikçe gençliğe daha ziyade asılan bu kadın, beyazlığını saklamak için sarıya boyadığı saçlarıyla, taravetinin izmihlalini örtmek için düzgünlere sıvadığı simasıyla kendisini o kadar aldatmış, henüz tazeliği vehminin içine öyle bir fikir dalaletiyle nefisini tevdi etmiş[tir.] (Uşaklıgil, 2020: 10)

Giyimine kuşamına, eğlenceye düşkün Firdevs Hanım, tüm arzularını bir an evvel gerçekleştirecek bir “kese” arayışıyla gerçekleştirdiği evliliğinde aldanmış ve hayal kırıklığına uğramıştır:

İzdivaç ona beklediği şeylerden hiçbirini getirmiyordu, yahut bunlardan o kadar az bir hisse getiriyordu ki birden kendisini hülyalarında aldatmış olan bu adama husumet etti. [...] O izdivacında şebabının hiçbir sevda temayülüne tebaiyet etmemiş idi, bütün aşk ve garam emellerini feda ettikten sonra bu fedakârlığa mukabil elinde hemen bir hiç görünce acı bir nedamet duydu[.] (13)

Kocasıyla ona âşık olduğu için değil de arzu ettiği yaşamı onun kendisine sağlayabileceğini düşündüğü için evlenen Firdevs Hanım’ın kadın ve erkeğin evlilik içindeki alışılmalı rollerini tersyüz ettiği de vurgulanır: “Firdevs Hanım tamamıyla serbest idi, hatta denebilirdi ki bu kadın izdivaç münasebetlerinde vazifeleri değiştirmiş,

² Örneğin, yazarın ilk dönem romanlarından *Nemide*’nin ana karakterinin Nihal’in prototipi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nihal, gerek fiziksel gerekse karakter özellikleri açısından *Nemide*’yi yansıtar. Asıl dikkat çekici olansa her iki karakterin de “anne”siz oluşları ve “baba”larıyla kurdukları ilişkinin neliği açısından benzerlikleridir. *Nemide* ve Şevket Bey arasındaki güçlü bağlılığın benzeri Nihal ve Adnan Bey arasında da vardır.

kocalık sıfatını kendisine alıkoymuş idi. Bir hafta içinde zevcini Melih Bey takımından yapmış idi.” (13)

Evlilikte kadın ve erkeğe dayatılan rollerle barışık olmadığı gibi “annelik”le de barışık değildir. Kendisini genç yaşta anne yapan kocasına karşı hep öfke duymuş bir kadın olan Firdevs Hanım, kısa süre içinde dünyaya getirmek durumunda kaldığı kızları Peyker ve Bihter’i âdeta birer düşman olarak algılar:

İki sene sonra Peyker, üç sene fasıla ile Bihter doğuyordu. Firdevs Hanım için bu iki vaka iki mühim *musibet darbesi* hükmünde idi. Kendisini böyle birbiri üstüne valide eden bu adamla artık her gün *cenkleşiyor*; ona, *çocuklarına, kendisini gençliğinden ayırmak isteyen bu şeylere* her şeyi *cidal* vesilesi ittihaz eder bir *düşman* kesiliyordu.

“*Ömrüm sana çocuk yetiştirmekle mi geçecek?*” cümlesi en beklenmeyen zamanlarda kocasının yüzüne vurulacak bir kamçı idi. O, bu kamçı darbelerine yüzünü uzatır, gülerek bu müthiş kavgaların neticesini beklerdi. Karşısında bu erkeği o kadar zelil, o kadar miskin görmekten *husumetine* bir de *teneffür* rengi karışırdı. Bu, ikisinin arasında senelerce süren bir *cehennem hayatı* oldu... (14, vurgular bana aittir)

“[K]endisini gençliğinden ayırmak iste[diklerini]” düşündüğü için kocasını ve kızlarını düşman gibi algılayan Firdevs Hanım için annelik arzulanan bir deneyim olmaktan çok uzaktır. Evlilik ve çocuklar, onu arzu ettiği yaşamı sürdürmekten alıkoyan engeller olarak deneyimlenir ve evde Firdevs Hanım’ın “husumet” ve “nefret”inin egemen olduğu bir “cehennem” atmosferi hüküm sürer. Nihayet, günün birinde karısının çekmecelerini kırarak onun “hususî hayatına ait sırlar mahfazasını parçala[yan]” (14) koca, “bütün telvis olunan hayatının” (15) kırgınlığıyla yaşamını yitirir. Böylelikle dul kalan Firdevs Hanım, bir ay kadar kocasının yasını tuttuktan sonra tekrar mesire yerlerinde görünmeye başlar. Amacı aynıdır: “Bir kese bulmak, fakat öyle bir kese ki içinden avuç avuç, saymaksızın, alabilmek mümkün olsun.” (15) Firdevs Hanım’ın bu kese arayışı, yıllar sonra, tıpkı kendisi gibi dul ve biri erkek biri kız iki çocuk sahibi Adnan Bey’i gözüne kestirmesiyle son bulmak üzere gibidir. Üstelik son zamanlarda sık sık karşılaşılıyor olmalarını da Adnan Bey’in kendine duyduğu ilgiye yormakta ancak yanılmaktadır.

Peyker’in hamileliği de canını sıkılmaktadır çünkü kızlarının kendisini erken yaşta anne yaptıkları yetmiyormuş gibi şimdi bir de büyük anne olma gerçeğiyle yüzleşmesi gerekmektedir. Dört aylık hamile Peyker’in dünyaya getireceği bebek nedeniyle büyük anne namını almaktan öylesine korkmaktadır ki çocuğun annesine abla, kendisine de anne demesi yoluyla büyük annelikten kaçınabilmeyi ummaktadır. Hayatını kirletecek bir leke gibi algıladığı bu vakanın mimarı “Peyker’e, onu büyük valide edecek olan bu mahlûka, açıkça husumet e[tmektedir]” (11).

Annelerinin kendilerine yönelik öfkesinin ve rekabet duygusunun farkında olan iki kardeşin anneye yönelik duyguları da benzerdir. Anne ile kızları arasındaki ilişkinin yapılandırıldığı aşağıdaki satırlar üçlü arasında sonu gelmeyen bir rekabet ve savaşın hüküm sürdüğüne dikkat çeker:

Bu, iki kızla valide arasında ebedi bir cenk ve istihza zemini idi ki tamamen vuzuh ve sarahat kesbedememekle beraber hemen her gün tekerrür eder; Peyker'in mânalı bir kelimesi, Bihter'in insafsız bir tebessümü güya bu iki genç vücudun gençlik muzafferiyetini hâlâ genç kalmak isteyen bu validenin harap ve fersûde kırk beş senesine çarpardı.

O, böyle hain bir kelime, merhametsiz bir tebessüm kulaklarına müthiş bir istihza ıslığı ile kırk beş yaşını bağıırırken dudaklarında acı bir irtisam ile dalgın dalgın Peyker'le Bihter'e bakar, sonra ufak bir titreyişle gözlerini bu hakikatten ayırarak tekrar şebab vehminin iğfal hazzına avdet ederdi. (10)

Gençlik, güzellik, iyi giyinmek vs. üzerinden biçimlenen bu rekabete yeni ve tehlikeli bir çeşninin eklendiği gerçeği Adnan Bey'in kullandığı maun sandalla karşılaşmalarıyla ortaya çıkar.³ Firdevs Hanım bir süredir Adnan Bey'in maun sandalıyla böylesine sık karşılaşılıyor olmalarını Adnan Bey'in kendine yönelik ilgisine yorarken iki kardeş tüm bu tesadüflerin nedeninin Bihter olduğunun farkındadırlar ve annenin söz konusu rastlaşmaları kendine yontmasıyla da açıktan açığa eğlenmektedirler. Annenin “ ‘Ne tuhaf bir bakışı var [...] Israr eden bir bakış!... Ne zaman gözlerim tesadüf etse...’ ” cümleleriyle başlayıp da kızları karşısında annelik vakarını korumak amacıyla “ ‘bana’ ” yerine “ ‘Buraya bakarken görüyorum...’ ” sözüyle tamamladığı “lisan ihtiyatı”nı fark ederek karşılıklı tebessüm eden kardeşlerden Peyker, “ ‘Evet, gözlerini Bihter'den ayırmıyor,’ ” cümlesiyle âdeta annenin canını yakmak ister ve bu sözlerin etkisini görmek için her ikisi de gözlerini anneye dikerler (9-10). Nitekim, Peyker'in amacına ulaştığı “Peyker; Adnan Bey için ‘Evet, gözlerini Bihter'den ayırmıyor,’ cümlesiyle onun kalbini burmuş idi.” ifadesiyle netleşirken kızlarının kendisine yönelik düşmanca duygularının ayırdındaki Firdevs Hanım'ın zihninden geçen “Demek bunu da elinden Bihter alacaktı? Peyker'den sonra Bihter?... Bu iki kız onun nazarında birer *rakibe*, onu böyle elinden ala ala öldürecek birer *düşman* idi.” cümleleri onun da kızlarıyla farklı ilişkilendiğini, aradığı “kese”nin sahibi uğruna kızıyla “rakibe” olarak konumlanmayı tasavvur edebildiğini gösterir. (15, vurgular bana aittir)

Gençlik yıllarını geride bıraktığı hâlde yaşlanmayı bir türlü içine sindiremeyen Firdevs Hanım, yanındaki varlıklarıyla, gençlik ve güzellikleriyle kendisine yaşını daha derinden duyumsatan iki kızına âdeta düşman kesilmiştir. Bir sandaldan inme eylemi dahi üç kadın arasında gençlik ve kıvraklığın sergilenmesi için bahane olarak algılanmaktadır. Firdevs Hanım yaşla birlikte yavaşlayan ve ağırlaşan gövdesini kızları kadar kıvrak kullanabildiğini göstermek istercesine seri hareket etmeye çabalamaktadır. Ancak giyim kuşamındaki değişim onun bedeninin bu yeni evresini yavaş yavaş kabullenmek durumunda kaldığını, kızları gibi giyinmeyi sürdürdüğü takdirde gülünç olacağını

³ Selim İleri, “Aşk-ı Memnû ya da Uzun Bir Kışın Siyah Günleri” başlıklı incelemesinde Firdevs Hanım'ı “ölümsüz dişiliğe’ âşık” bir kadın olarak niteler ve onun kızlarıyla gençlik, güzellik, dişilik ve nihai olarak Adnan Bey üzerinden yaşadığı çatışmaya “Üstelik salt ölümlü dişilik de Firdevs Hanım'ı sarıp sarmalamamaktadır. Bedeninin çöküşünden de önemlisi, Peyker ile Bihter yanındadır. Onların genç oluşu, artık çocuk sayılamayacak kadar dişilik kazanmaları, orta yaşlı kadını tedirgin eder. Kızlarıysa güzelliklerinin gururunu taşımaktadırlar. Adnan Bey'in varlığını neredeyse görmezden gelirler.” cümleleriyle dikkat çeker. (2011: 162-163)

hissettiğini gösterir. Halit Ziya, bu üç kadını ve aralarındaki ilişkinin belirleyici özelliklerini serimlediği bu ilk bölümde anne ile kızları arasındaki ilişkinin “normal” dışı olduğunu özenle vurgular.

Firdevs Hanım “annelik güdüsü”yle donatılmış bir kadın olarak kurgulanmaz, annelik güdüsünün kadınlar için verili bir gerçeklik olup olmadığı bu incelemede sorunsallaştırılmayacaktır; ancak Mlle de Courton bağlamında dile getirilen görüşler aracılığıyla metnin bu güdüyü kadınlar için verili bir gerçeklik olarak işaretlediği belirtilmelidir. Nihal’in annesinin hasta yatağında söylediği “Nihal size yetim kalmış bir çocuk hükmünde bırakılıyor demektir. Siz onun için bir muallimeden ziyade bir valide olacaksınız.” (52) sözlerinin Mlle de Courton üzerindeki etkisini saptayan cümleler metnin “annelik”e bakışı hakkında ipuçları barındırır niteliktedir:

Son cümle onun kalbinde en hassas, en ziyade titremeye meyyal bir teli canlandırdı: Valide!... Nihal’in validesi olmak fikri hayatının bütün mahrumiyetleri içinde en acısıyla o kadar samimi bir irtibatı haiz idi ki... *Neseviyet emellerinden feragat etmiş bütün biçare kadınların* kalbinde her türlü mahrumiyetlerin gözyaşları sükût edebilir; fakat bunlardan biri, *analıktan mahrum kalmış olmak acısı*, daima zehirden birer katre ile damlayan iltiyam bulmaz bir cerihadır. Zannolunur ki *tabiat kadınların ruhuna boş kalmaya tahammül edemeyen bir beşik koymuştur*. Bu ihtiyar kızın da ruhunda böyle boş bir beşik, o beşiğin yanında hiç olmazsa boşluğunu uyutmak isteyen bir ananın mersiye kabilinden ninnileri vardı. (52, vurgular bana aittir)

Servetini at yarışlarında tükettikten sonra intihar eden bir babanın mürebbiyelik yaparak hayatını kazanmaya mahkûm olan kızı Mlle de Courton’un “hayatının bütün mahrumiyetleri içinde” telafisi mümkün olmayana anlatıcı tarafından annelik olarak saptanır ve bu tüm kadınlara teşmil edilir; üstelik annelik böylelikle âdeta kadının tabiatının bir gereği, kadının kendini gerçekleştirebilmesinin temel yolu olarak sunulur.

Ataerkil toplumda aile, kadının içinde tanımlandığı ve değer biçildiği bir kurumdur; kadının nasıl bir eş ve anne olduğu da ona toplumca atfedilen değeri belirler. Kadın; ne kadar “iyi, sadık bir eş” ve “fedakâr bir anne” olduğuna göre “statü” ve “saygınlık” kazanır.⁴ Ancak Simone de Beauvoir; *Kadın “İkinci Cins”*’te kadınların farklı annelik deneyimlerini ele alır ve “Şimdiye dek anlattıklarımızdan, hemen herkesçe kabul edilen iki önyargının yanlışlığı ortaya çıkmakta. Birinci önyargı, analığın bir kadını mutlu kılmaya, bütün arzularını doyurmaya yettiği inancıdır: oysa yoktur böyle bir şey. Anaların çoğu mutsuz, doyumsuz, kezzap gibi insanlardır.” (de Beauvoir, 1993: 158) “Bu önyargının hemen ardından gelen ikinci önyargı, çocuğun ana kucağında kesin bir mutluluk bulduğudur. Ana sevgisinin doğallıkla ilgisi bulunmadığına göre, ‘doğaya aykırı düşmüş’ ana da yoktur: ama bundan ötürü kötü analar vardır.” (161) der.

⁴ Anneliğin tarihin farklı dönemlerinde ve farklı toplumlarda deneyimlenişinin nasıl çeşitlendiği ve iktidar tarafından nasıl inşa edildiği hakkında bkz. E. Badinter, (1992). *Annelik Sevgisi 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi*. (K. Çelik, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları; E. Badinter, (2015). *Kadınlık mı Annelik mi*. (A. Ekmekci, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları; R. Briffault, (1990). *Analar*. (Ş. Yeğin, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.

Öyle ise Firdevs Hanım, bu güdüden yoksun bir kadın olarak kodlanmakla roman evreninde nasıl bir konuma yerleştirilmektedir? Anne olmayı bir türlü kabullenemeyen, kocasından kendisini genç yaşta iki kız annesi yaptığı için nefret eden Firdevs Hanım'ın kızlarıyla sağlıklı bir ilişki kuramadığı romanın ilk bölümünde tekrar tekrar vurgulanır. “Firdevs Hanım'ın, hiçbir zaman bir valide takayyüdlerini hissetmeyen bu kadının ihmallerine, tesamühlerine rağmen” (26) kendini yetiştirmiş olan Bihter'in karakterinin oluşumunda kendisiyle sağlıklı bir anne-kız ilişkisi kurmayı başaramayan bu bencil annenin önemli bir rolü vardır. Sonunun başlangıcı olan kendisinden yaşça büyük, iki çocuk babası Adnan Bey'le evliliğini güdüleyen de bu evliliğin kendisine sağlayacağı olanaklar ve statü kadar annesinin kötü şöhreti nedeniyle bundan iyi bir evlilik yapma şansının olmayışıdır. Bihter'in Adnan Bey'le evliliğinin nedenleri maddiymiş gibi anlatılır. Ancak romanın başında dikkat çekilen kız kardeşlerle anneleri arasındaki amansız rekabet, annenin Adnan Bey'i kendisi için maddi sıkıntılarını ortadan kaldıracak bir kese, bir kısmet olarak görüyor oluşuna yapılan vurgu ve Bihter'e iletilen evlenme teklifinin sonrasında anne ile Bihter arasında gerçekleşen “düello” Bihter'in Adnan Bey'le evlenerek yalnızca düşlediği rahat ve zenginliğe ulaşmakla kalmadığını aynı zamanda olası bir “baba adayını” da annenin elinden almış olduğunu gösterir. Annesiyle arasındaki çekişmede, annenin kendisi için iyi bir eş adayı olarak gördüğü Adnan Bey'i onun elinden alma olanağı/arzusu da bu savaşın Bihter lehine sonuçlanmasını hazırlayacaktır, bu noktada anneyi yenilgiye uğratmanın genç kıza verdiği haz göz ardı edilemez.

Anne-kız arasındaki gerginlik, Bihter'in baba takıntısıyla çetrefilleşir. Bihter'in değerler dünyasında anne ile baba iki kutbu simgelemektedirler. Anne tensel zevklere, paraya düşkünlüğüyle maddi olanı, baba ise erdem ve ahlakıyla manevi olanı temsil etmektedir. Bihter de arzularının dayattığı ile ahlaki olan arasında yaşar en büyük çelişkiyi, diğer bir deyişle onun temel çelişkisi “annesinin kızı” ya da “babasının kızı” olmak ekseninde yaşanır. Bu çerçevede Adnan Bey'le evliliğinde aradığı mutluluğu bulamayan Bihter'in Behlül'le yaşadığı yasak aşkı “annesinin kızı” olmanın doğal sonucu olarak niteleyişi ihanetine bulduğu kılıf olarak da düşünülebilir.

Aslında daha romanın başlangıcında Bihter'in “annesinin kızı” olduğuna ilişkin önemli ipuçları vardır. Bihter'in yatak odasında yalnız kaldığı, Adnan Bey ile yapacağı evliliğe ilişkin hayallere daldığı o ünlü sahnede, bu evliliğin kendisine sağlayacağı maddi olanaklara ve statüye odaklandığı açıktır:

Lakin Adnan Bey'le izdivaç demek Boğaziçi'nin en büyük yalılarından biri; o önünden geçilirken pencerelerinden avizeleri, ağır perdeleri, oyma Louis XV ceviz sandalyeleri, iri kalpaklı lambaları, yaldızlı iskemleleriyle masaları, kayıkhanesinde üzerlerine temiz örtüleri çekilmiş beyaz kikle maun sandalı fark olunan yalı demektir. Sonra Bihter'in gözlerinin önünde bu yalı bütün hayalinin tantanasıyla yükselirken üzerine kumaşlar, dantelalar, renkler, mücevherler, inciler serpiliyor; bütün o

çalgıncasına sevilip de alınamayarak mütehasşir kalınmış şeylerden mürekkep bir yağmur yağıyor, gözlerini dolduruyordu. (25)⁵

Adnan Bey'le evliliğin artılarını ve eksilerini gözden geçirirken Bihter'in zihninden geçenler bunu açıkça ortaya koyar. Ne Adnan Bey'in yaşı ne de iki çocuğu bu evliliğin kendisine sağlayacağı rahat ve zenginlikle kıyaslandığında sorun olarak algılanır: "O yaş ile iki çocuğun mevcudiyeti bu isimle şu yirmi iki yaşında kızın tantana ve servet emelleri arasında bir fazla açıklık teşkil edecek derecede mesafe bırakmıyordu." (24) Adnan Bey'le evliliğin ne demeye geldiğini irdelediği sahnede Bihter'in aklına ilk gelenlerin Adnan Bey'in yalısı, yalının içindeki mobilyalar, sandallar vs. olması onun bu evliliğin maddi açıdan kendisine sağlayacaklarına odaklandığını ortaya koymaktadır: "O halde o koca mutantan yalı yalnız Bihter'e kalacak." (23) Sahnenin sonundaki o unutulmaz an, Bihter'in tombul, beyaz, küçük ayağının kendisine sunulan zenginlikler karşısında keyifle yataktan aşağı salındığı sahne ten, cinsellik ve maddiyat ilişkisini Bihter üzerinden zaten kurmaktadır.

Üvey Annelik Deneyimi: Bihter-Nihal İlişkisinin Doğası

Metinde anne-kız ilişkileri sadece Firdevs Hanım ve kızları üzerinden tartışmaya açılmaz. Bihter, Adnan Bey'le evlenerek iki çocuğun "üvey anne"si olur. Adnan Bey ile evliliğin olumlu ve olumsuz yönlerini tartıştığı sahnede Bihter'in zihninden geçenler onun bu iki çocuğun annesi olma konusunda ne düşündüğünü ortaya koyar:

---

⁵ Bihter'in kendini âdeta özlem duyup da alamadığı nenlerden oluşan bir yağmur altında tasavvur ettiği bu sahne önemlidir. Servet-i Fünûn edebiyatının en önemli temalarından hayal-hakikat karşıtlığı Halit Ziya metinlerinin başat izleklerinden birini oluşturur. Halit Ziya'nın olgunluk dönemi eserlerinin ilki olarak nitelenen *Mai ve Siyah*'ın da kurgusunu belirleyen bu karşıtlık metnin ana karakteri Ahmet Cemil'in açmazına da işaret eder. *Mir'at-i Şuûn* ekibinin gazetesinin onuncu yılını kutlamak amacıyla Tepebaşı Bahçesi'nde bir araya gelerek yedikleri yemeğin betimlenmesiyle başlayan romanın ilk bölümünün sonunda Ahmet Cemil'i mavi bir gecenin "bâran-ı elmas"ı altında geleceğe ilişkin hayaller kurarken görürüz. *Aşk-ı Memnu*'da hayal kırıklığı meselesi romanın karakterlerinden hangisi aracılığıyla ele alınmaktadır sorusuna pek çok okurun vereceği ilk yanıt büyük olasılıkla Nihal olacaktır. Ne de olsa Nihal, Behlül'le ilişkisinde ihanete uğrayarak geleceğe ilişkin hayalleri elinden alınan kişidir. Diğer taraftan, metnin sonunda Nihal ile Adnan Bey'in tekrar bir araya gelmeleri ve yalıda Nihal'in egemen olduğu eski düzenin yeniden tesis olunacağını işaretlerinin verilmesi, *Aşk-ı Memnu*'nun asıl hayal kırıklığına uğrayanın kim olduğu sorusunu yanıtlarken temkinli davranmayı zorunlu kılar. Kanımızca, *Aşk-ı Memnu*'da Bihter'in kendini kumaş, dantel, mücevher, inci vs. yağmuru altında düşlediği bu sahne metnin –*Mai ve Siyah*'taki yoğunlukta olmasa da– hayal-hakikat karşıtlığını esas Bihter üzerinden tartıştığını göstermektedir. Adnan Bey'le evliliğin kendisine sağlayacaklarını düşleyerek mutlu bir gelecek beklentisiyle evlenen Bihter, yazık ki bu evlilikte aradığını bulamayarak, tıpkı Ahmet Cemil gibi büyük bir hayal kırıklığı yaşayacak ve yıkıma sürüklenecektir. Metnin "8. Bölüm"ünde, Bihter ile Adnan Bey evliliğinin birinci yılını kutlamak için düzenlenen pikniğin yorgunluğuyla herkesin erkenden odasına çekildiği görülür. Bihter de çekildiği odasında bir yandan günün olaylarını gözden geçirirken diğer taraftan da bir iç hesaplaşma yaşar ve evliliğinin bir "hayal kırıklığı" olduğunu kendi kendine itiraf eder: "Demek, bu izdivaç, o kadar arzu edilen, tahakkukuna o kadar çalışılan bu izdivaç, işte şu karanlık şeyden ibaretti. Şimdi bu izdivacın meziyetlerini teşkil eden şeyler, o genç kızlık yatağının üzerinde bir kavsi kuzah açan mücevherler, kumaşlar, zinetler hep bir avuç hülya külleri şeklinde odanın karanlıklarına serpiliyor, dağılıyordu." (124) Metnin kocasına ihanet eden "kötü/öteki" kadını olarak işaretlenen Bihter'in serüveninin bu yönüne odaklanan bir okuma belki de yazarın hayal kırıklığı temine getirdiği yeni çerçeveyi anlamlandırmayı olanaklı kılacaktır.

Çocuklar?... Bilakis Bihter'in hoşuna gidiyordu. Hatta şu dakikada düşünürken bir tuhafılık bile buldu: "Bana, anne diyecekler, öyle mi? Mini mini bir anne! Yirmi iki yaşında iken bir genç kızın annesi olmak!.. Şu halde onu on yaşına doğurmuş olacağım. Hele oğlan!... Oh! Sahih, ablamın hakkı var: Yumuk yumuk gözleriyle bir bakıyor ki..."

Onlara giydirilecek elbiseleri bile düşünüyordu, sonra acelesine kendisi de güldü.
(24)

Bihter, Adnan Bey'in çocuklarına yönelik olumlu duygular taşımaktadır, nitekim evliliğin ertesinde de görüleceği gibi ne Nihal'e ne de Bülent'e karşı herhangi bir art niyet taşır.⁶ Ancak Bülent ile ilk karşılaştıkları andan itibaren aralarında kurulan bağ metnin sonuna değin olumlu bir gelişim gösterirken Nihal'le ilişkisi –Bihter'in iyi niyetli çabalarına karşın– günbegün kötüye gider. Bülent ve Bihter arasında kurulan ilişki ile Nihal ve Bihter arasında kurulan ilişkinin birbirinden böylesine farklı şekillenmesi üvey anne ile çocuklar arasında kurulan ilişkide asıl sorun yaratanın belki de Nihal'in karakteri ve Bihter ile ilişkilene biçimi olabileceğini düşündürür.

Aslında Nihal ile Bihter arasındaki ilişki, aksi yöndeki tüm beklentilere karşın, oldukça uyumlu başlar. Bihter'le Adnan Bey'in nikâhının gerçekleştiği süreçte mürebbiyeleriyle birlikte adada yaşayan halanın yanına gönderilen çocukların eve döndüklerinde üvey anneleriyle ilk karşılaşma anları –özellikle de Nihal-Bihter karşılaşması– şöyle betimlenir:

Bihter ilerlemekte devam etti ve tatlı, birden ilk münasebetlerin serinliğini latif bir muhabbet havasıyla ısıdıran tebessümüyle, bir elini Nihal'in omuzuna koydu, diğer eliyle elini tuttu ve çocuğun nahif vücudunu çekti. Ondan latif bir menekşe rayihası intişar ederek Nihal'i taze bir bahar havasında sarıyordu, çocuğun başı Bihter'in sinesine dayanmış oldu. Demek, o kadar korkulan şey, onun biçare ruhunu müthiş bir âfetin kâbusları içinde ezen şey bu genç, güzel, mütebessim kadın, bu bir demet menekşe kadar havasında taze bir bahar nefesi uçan vücuttan ibaretti, öyle mi?... Bu rayiha Nihal'in ruhunu güya tebahhur ettirerek massediıyor gibiydi. (77)

Ayrıca, Bihter'in kurduğu "Ben sizi o kadar seveceğim, seveceğim ki nihayet siz de beni seveceksiniz." (78) cümlesi de bir kez daha onun Adnan Bey'in çocuklarına yönelik iyi niyetini ortaya koymanın yanı sıra âdeta Nihal'in zihnindeki son soru işaretlerini giderir.

Ancak evde Bihter'in aileye dâhil oluşuyla birlikte yürürlüğe giren yeni düzen kısa süre içinde Nihal'i rahatsız etmeye başlayacaktır. Bunun ilk işareti babanın odasıyla kendi odaları arasındaki kapının kilitlenmesine verdiği tepkiyle ortaya çıkar. Nihal'in kilitlenen kapıyı "soğuk bir mezar taşı" gibi algılıyor olması yaşamlarına Bihter'in dâhil olmasının baba-kız ilişkisi üzerindeki yıkıcı etkisini göstermektedir: "Şimdi, şimdi [baba kız arasındaki] bu latifelerin arasında, nasıl olmuş bilinemez, kilitlendikten sonra anahtarı

⁶ Bihter'in Adnan Beyin çocuklarına yönelimi konusunda Selim İleri de anılan metninde "Bihter [...y]oksun kaldığı ana sevgisini, Adnan Bey'in ilk karısından olma iki çocuğuna, ilk gençlik eşiğindeki Nihal'e, çocuk kaygısızlığını, vurdumduymazlığını simgeleyen Bülent'e tattırmaya hazırdır. Bihter, 'üvey çocuk' diye bir sorun düşünmez." (2011: 171) saptamasında bulunur.

kaybolan bir kapı vardı. Bu kapı... O aralarında soğuk bir mezar taşı şeklinde dikiliyordu. İhtimal bu izdivacı tamamıyla affedecekti, eğer babasıyla arasına böyle bir duvar çekilmemiş olsaydı.” (83) Baba-kız ilişkisinde güven, huzur, samimiyet ve teklifsizliğin hâkim olduğu evre sona ermiştir. Adnan Bey ve Nihal birbirinden uzak kalmayı yeğledikleri yeni bir sürece girmişlerdir ve baba açısından Nihal'in Bihter'le bağ kurabilmesi adına bu uzaklık elzemdir ancak Nihal'i babadan uzak durmaya iten “kendisini aldatan bu kalbin hıyanetinden intikamını” alma arzusudur. (82) Nihal aralarına giren bu kilitli kapı nedeniyle babayı affedemediği için onunla arasına âdeta bir duvar örer; hatta bu dönemde onun tam da Adnan Bey'in arzuladığı gibi Bihter'le yakınlaşırken babadan uzaklaştığı gözlemlenir, bunu babaya duyduğu yoğun öfkeyle açıklamak mümkündür.

Bihter'le yakınlaştığı bu sürecin Nihal'in çocukluktan genç kızlığa geçiş döneminde işlevsel olduğu belirtilmelidir. Bihter'le birlikte alışverişe çıktığı, kılık kıyafetini bir çocuğunkinden bir genç kızinkine tahvil ettiği süreçte Bihter'in bu konudaki birikiminden ve ince zevkenden faydalanır. Ve aslında Bihter, Firdevs Hanım'dan tevarüs ettiği anneliği Nihal'le ilişkisinde böylelikle yeniden üretmiş olur. Nihal ile Bihter'in Nihal'in çarşafa girmesi için Beyoğlu'nda yaptıkları alışverişin sonunda Nihal, Bihter'i “tâ dudaklarının yanında çenesinin üstünden öperek” şu sözleri söyler: “Sizi bugün her vakitten ziyade seviyorum!” (91) Arzuladığı her şeyi almasına yardım eden Bihter'e karşı Nihal'in içinde yükseliveren bu sevgi son derece yapay bir duygulanımın dile getirilişidir ve iki genç kadının aslında birbiriyle benzeştiği önemli bir noktayı açığa çıkarmaktadır. Nihal için de maddi güdülenmeler önemlidir. Bihter ile babasının evlenmelerine ilişkin haberi ilk aldığı anda içinde uyanan tedirginliğin önemli bir bileşeni sahip olduklarına artık sahip olamama kaygısıdır. Bu kaygı, babası, Bülent ve Beşir gibi yaşamının merkezinde yer alan karakterlerle olan ilişkilerinin etkilenmesinden duyduğu korku kadar sahip olduğu ve iktidarı elinde bulundurduğu alanın bir başka kadın tarafından işgal edileceği ve etki altına alınacağı korkusundan da beslenmektedir.

Nihal ile Bihter arasındaki ilişkideki gerilim ilk olarak piknik sahnesinde açığa çıkar. Adnan Bey ile Bihter evliliğinin ilk yılını doldurmasını kutlamak üzere Göksu'ya pikniğe gidilir. Nihal, piknik gününün sabahında mutsuzdur ve Bihter'le ilgili gerçek duygularını ilk olarak o gün Mlle de Courton ile paylaşır:

“Onda bir şey vardı ki beni aldatıyordu. Seviyorum, onunla beraber mesut olacağım, ikimiz bu evin içinde evvelkinden ziyade eğleneceğiz zannediyordum... Şimdi oh! Şimdi anlıyorum ki, mümkün değil, onunla beraber yaşamaya işte kuvvet bulamıyorum. [...Ö]yle zamanlar oluyor ki anneme düşman oluyorum. Ne için ölmeliydi, sanki? O ölmeyecek olaydı bu gelmeyecekti, değil mi? [...] ‘Artık bu geldi, anneme yer kalmadı ki...’ diyorum; o zaman bu kadın nazarımda bir hırsız oluyor. [...] Lakin o yalnız annemin yerini değil, işte babamın muhabbetini de, hatta Bülent'i de çalıyor, yarın Beşir de onun olacak, ihtimal Fındık da onu sevecek...” (109-110)

Bihter’i tüm sevdiklerini, sahip olduğu her şeyi elinden alan bir hırsız olarak gören Nihal; annesini dahi Bihter’in yaşamlarına dâhil olmasına neden olan ölümü nedeniyle affedemediğini söyler. Bir zamanlar kendisini seven, etrafında pervane olan herkesin âdeta birer yabancıya dönüştüğünü düşünmektedir.

Nihal’in bu itiraflarının ardından üvey anne-kız ilişkisinin diğer öznesi Bihter de, Mlle de Courton ile konuşur ve Bihter’i dinlerken Mlle de Courton’un zihninden geçenler bu ilişkinin doğasıyla ilgili önemli ipuçları sunar:

Nihayet o korkulan şey, bir seneden beri teehhür eden, fakat muhakkak vukuu izale edilemeyecek olan şey, nihayet işte başlıyordu. Bihter’le Nihal birbirini tırmalamak ihtiyacıyla kaşınan tırnaklarını çıkarıyorlardı. İhtiyar kız kendi kendisine diyordu ki:

“Kabahat kimde? Hiç! Vakanın kendisinde... Üvey ana ile kız! Lakin bu insanların hayatı tarihiyle başlamış bir mudhike yahut bir faciadır. Bihter’le Nihal arasında bu oyun nasıl bitecek? Korkarım ki biri için mudhike diğeri için facia olmasın...” (115)

Diğer taraftan Bihter de bu ilişki için çabalamaktan sıkıldığını hissetmektedir; tüm iyi niyetine karşın Nihal’in kendisini âdeta bir düşman olarak gördüğünün ayırındadır. Olcay Öner toy da, *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*’nde Bihter’in Nihal’e yönelik davranışlarındaki değişimin Nihal’in tavırlarından kaynaklandığına dikkat çeker:

Büyük bir iyi niyet sahibi olan Bihter, Adnan Bey’in önerisini duyduğu zaman onun çocuklarını da seveceğine inanmıştır. Fakat bu evde her şey onu düş kırıklığına uğratmış, yavaş yavaş bütün umutları sönmüş, iyi niyetleri yıpranmıştır. Biraz büyükçe çocukların genç yaşta annesi olmak düşüncesi ona bir şeyler verdiği halde, Nihal’in nazlı ve soğuk davranışları onu bu zevkten de yoksun bırakmıştır. (Öner toy, 1995: 130, vurgular bana aittir)

Nihal’i kazanmak için çaba sarf etmenin nafiye olduğuna karar verdiği ve Behlül’ün Peyker’e yönelen arzusuna tanıklığı nedeniyle piknik gününün gecesinde odasında yalnız kaldığında evliliğinde bir kadın olarak yaşadığı tatminsizliği kendi kendine itiraf ettiği an; aslında Bihter’in sonunun başlangıcını imler. Ve “Firdevs Hanım’ın kızı” olan Bihter “düşer”.⁷

Nitekim, iki karakterin Behlül nedeniyle karşı karşıya gelmeleri Bihter’in sonunu hazırlayacaktır. Üstelik iki kadın arasındaki metnin başından itibaren var olan rekabetin

⁷ “Babanın kızı” olarak nitelenen Peyker, çocuğuna, eşine, yuvasına sadık bir kadın olarak kurgulanırken “annenin kızı” olarak nitelenen Bihter’in bu “düşüş”ten kaçamayacağı aslında metin boyunca sezdirilir. Zeynep Uysal da, *Metruk Ev Halit Ziya Romanında Modern Osmanlı Bireyi* adlı incelemesinde Bihter’in “düşüş”ünü hazırlayanın “hamisizlik” olduğu saptamasını yapar: “Tıpkı diğer Halit Ziya karakterleri gibi Bihter’in de, endişeli karakterine rağmen, kötü özneliğe sürüklenişinde, arzularının yıkıcı hale gelmesinde hamisizliğin rolü vardır. Ancak Bihter’in hamisizliği diğer Halit Ziya kadınlarından farklıdır. Firdevs Hanım, Halit Ziya romanındaki nev-i şahsına münhasır annelerden biridir. Halit Ziya’nın hamisizlik anlatılarında evlatların duygusal gelişiminde annesizliğin açtığı yaralar, babasızlığın yol açtığı ekonomik yoksunluktan neredeyse daha etkilidir. Oysa Firdevs Hanım varlığıyla kızları için bir hami olmaktan çok uzaktır.” (2014: 146-147)

nihai olarak bir erkeğin aşkı nedeniyle karşı karşıya gelmeleriyle çözüme ulaşması da önemlidir. Nihal'in adada Behlül'ün evlenme teklifini kabul etmesinden sonra gelişen olaylar dizisi ve Behlül ile Bihter arasında bir ilişki olabileceğini düşündüğünde Nihal'in zihninden geçenler onun bir anlamda piknik günü Mlle de Courton'a yansıttığı Bihter algısını pekiştirir niteliktedir. Babadan başlayarak tüm sevdiklerini elinden alan bir hırsız olarak algıladığı Bihter, Nihal'e göre şimdi de Behlül'ü ondan almaya çalışmaktadır. Ancak, Bihter ile Behlül ilişkisinin tarihçesi Nihal'in savını geçersiz kılar. Bihter'in elinden Behlül'ü alan olarak bu defa "hırsız" kendisidir.

Nihal ve Adnan Bey: Babalığın İnşası

Aşk-ı Memnu, Firdevs Hanım ile Bihter arasındaki ilişkinin olumsuz kurgusu aracılığıyla anne-kız arasındaki ilişkiyi yıkıcı bir etkileşim olarak yorumlarken Adnan Bey ile Nihal arasındaki ilişkiyi tüm "sağlıksız doğası"na karşın sessizce kutsar.⁸ Adnan Bey, eşinin ölümünden sonra kızı Nihal ve oğlu Bülent için âdeta hem anne hem de baba olmuş, tüm yaşamını çocuklarına vakfetmiş bir babadır.⁹ Yalısındaki düzen çocuklarının mutluluğunu sürekli kılmak adına inşa edilmiş gibidir. Mlle de Courton'dan Şakire Hanım'a, Nesrin'den Beşir'e kadar herkes annesiz bu iki çocuğun mutluluğu için seferber edilmiştir. Yalıdaki hayatın merkezinde asabi, hassas yapısıyla dikkat çeken Nihal vardır ve herkes Nihal'in saadeti için elbirliği etmişçesine onun etrafında pervane olmaktadır.

Nihal için yalıda baba tarafında inşa edilen düzenin Bihter'in yaşamlarına dâhil olmasıyla birlikte zedeleneceğinin işaretleri Adnan Bey'in evlilik teklifiyle birlikte belirir. Bihter'le evlenmeye karar verirken Adnan Bey'in zihnini en çok yoran mesele, Nihal'in bu evlilik kararına vereceği tepkinin neliğidir. Yaptığı teklifin hemen ardından âdeta pişmanlık yaşayan Adnan Bey çocuklarına ihanet etmiş gibi hissetmektedir, öyle ki kızının vereceği tepkiden duyduğu endişe nedeniyle kararı Nihal'e iletme işini Mlle de Courton'a havale eder. Baba ile kız arasındaki iletişimin artık eskisi gibi olmayacağı gerçeği bu gelişmenin Nihal'e Adnan Bey tarafından değil de, onun ricası üzerine mürebbiye Mlle de Courton tarafından bildirilmesiyle de açığa çıkar.

Babanın evleneceğini haber alan Nihal'in aklına gelen en temel "soru"nun "Beni yine eskisi gibi sevecek mi?" olması önemlidir:

---

⁸ Baba-kız arasındaki ilişki hakkında Selim İleri'nin yaptığı gözlem çarpıcıdır: "Yasak aşkların herhalde en çarpıcısı bu aşamada karşımıza çıkar. Nihal bize, 'Babasıyla kendisinin arasında başka bir *vücutun*, başka bir *sevginin* engel olmasına bu nazik, duyarlı, suda yetişmiş bir çiçeğe benzeyen kızın aldırışsız kalamayacağından (Adnan) emin idi.' cümlesiyle gizini açar. Romancı bu gizini (yasak aşk'ın) de üstüne gitmeyecek, sorunu, Nihal'in anasız büyümüşlüğüyle örtbas etmeyi deneyecektir. Oysa *Aşk-ı Memnu* Nihal'in babasına yönelik tutkunluğunu duyumsatan sahnelerle dolup taşar." (2011: 178, orijinal vurgular)
⁹ Nurdan Gürbilek, "Müebbet Çocukluk Her Zaman Eksik, Her Zaman Muhtaç, Her Zaman Öksüz" başlıklı incelemesinde bu konuya "Eleştirmenler sık sık Halid Ziya'nın erkek kahramanlarının kadınsılığından söz eder. Gerçekten de yalnız öksüz kızların değil, iktidarla bağları seyrelmiş kudretsiz erkeklerin; kızlarının yarım kalmış duygu eğitimlerini üstlenmek zorunda kalmış, kaderin 'ikinci anneliğe' zorladığı babaların da romancısıdır Halid Ziya. [...] Kafaları cemiyetin davalarıyla meşgul olmayan, tersine kadınların alanına, eve çekilmiş erkeklerdir bunlar." (2004: 156) cümleleriyle dikkat çeker.

[Mlle de Courton] Nihal'e yalnız eve bir kadın geleceğinden, bu kadının herkesle beraber sofraya oturacağından, onun da bir odası olacağından, bu kadının Nihal'i pek ziyade seveceğinden bahsetmişti. Nihal bütün bu şeyleri pek büyük bir sükûn ile dinlemiş, sanki yeni bir şey işitmiyormuşçasına küçük bir hayret eseri bile göstermemiş idi. Yalnız birtakım teferruatı merak ediyordu: Odası nerede olacaktı? *Bu kadın güzel, kendisinden daha mı güzeldi?* Beybabası ona ne diyecekti? Hangi odada yatacaktı? *Bülent'e karışacak mıydı? Beşir yine Nihal'in olacak değil miydi?* Ondan sonra... –bu suali nihayet îrad etmiş idi– ondan sonra *babası Nihal'i gene evvelki kadar sevecek miydi?*... (62, vurgular bana aittir)

Nihal'in eve gelecek kadının güzelliği, babanın sevgisinin aynı kalıp kalmayacağı, Bülent ve Beşir'in kendisine ait olup olmayacakları hakkında sorduğu sorular onun üvey anne adayını babanın sevgisi için karşı karşıya gelinecek bir rakibe olarak gördüğü gerçeğini ortaya koyar. Üstelik, Mlle de Courton'un onun kaygılarını giderme yönünde verdiği söz yetersiz gelmiş olmalıdır ki ancak “[B]eni yine seveceksiniz, şimdi nasıl seviyorsanız öyle seveceksiniz, değil mi?” sorusunu ertesi sabah babaya yöneltip ondan da söz aldıktan sonra bu evliliğe onay verir. (48)

Bihter ile Nihal arasında yaşanan gerilimli ilişkinin temelinde Nihal'in babası ile kurduğu sorunlu baba-kız ilişkisinin yattığı savlanabilir. Babası ile Bihter arasındaki olası bir evliliğin babasının kendisine duyduğu sevgiyi zedeleyeceğini düşünen Nihal, Bihter'i yalnızca babasıyla evlenecek bir üvey anne olarak görmekle kalmaz; çünkü onunla “kadınca” bir rekabet içindedir. Babasının Bihter'e hediye ettiği zümrüt takımı bir arzu nesnesi olarak algılanmasının temelinde de aynı rekabet duygusu yatmaktadır. Nihal ile Bihter'in romanda üvey anne-kızdan öte rakip iki kadın olarak konumlandırıldıkları gerçeği iki genç kadının Behlül nedeniyle bir kez daha karşı karşıya gelmeleriyle netlik kazanacaktır. Böylelikle Nihal, kendisi de yara almak pahasına Bihter'in sonunu hazırlayan süreçte önemli bir rol oynayacaktır. Sonuçta Bihter'le uğrunda kıyasıya rekabete girdiği iki erkekten asıl olanını geri kazanacak ve romanın sonunda baba ile kızın adada yeşil rengin egemen olduğu bir huzur atmosferi içinde –aldıkları yaralara karşın– baş başa kaldıkları görülecektir.

Sonuç

Halit Ziya'nın 1887-1888 yıllarında tefrika edilen *Sefile*'den başlayarak anne ve/ya da babayı kaybetmiş erkek ve kız çocuklarıyla memlû bir roman evreni yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Odağında Bihter ve Nihal'in kesişen yaşam öykülerinin yer aldığı *Aşk-ı Memnu* da bu çerçeveye eklemlenir. Adnan Bey ve Behlül dahi, metinde işgal ettikleri yere karşın, “babasız” ve Firdevs Hanım'ın yaşama ilişkin tercihleri nedeniyle bir anlamda “annesiz” Bihter ile “annesiz” Nihal arasında yaşanan çatışmanın tetikleyici öğeleri olarak işlevsellik kazanırlar.

Evliliğinde kadın ile erkeğe biçilen rolleri ters yüz eden Firdevs Hanım, “iyi eş” olmamakla kalmamış; dünyaya getirmeyi arzulamadığı iki kız çocuğuna “fedakâr bir anne” de olmamıştır. Kızlarıyla sonu gelmeyen bir rekabet ilişkisi içindeki bu kadın

ihanetiyle kocasının yıkımına neden olurken çocuklarını da bu ihanetin ve babalarının yıkımının doğrudan tanıkları yapmıştır. Bunun ötesinde sürdürdüğü hayat nedeniyle kızlarını “kötü” bir geleceğe, “parlak olmayan” evliliklere mahkûm etmiş ve evlilik meselesinde de Adnan Bey’de gözü olduğu için Bihter’le rekabete girmiştir. Sonrasında da Bihter’in Behlül’le ilişkisinin ayırında olduğu hâlde Behlül ile Nihal’in nişanlanmasının koşullarını sağlayarak kızının yıkımını tetikleyen süreci başlatmıştır.

Metinde Firdevs Hanım’ın karşısına Adnan Bey gibi çocuklarına hem annelik hem de babalık yapmayı, çocuklarının mutluluğu uğruna kendi arzularını ertelemeyi yeğlemiş bir baba figürü çıkarılmasının anlamı nedir? Firdevs Hanım kızlarıyla ilişkisinde bir anneden beklenen ilgi ve fedakârlığı gösteremeyen bir kadın olarak sunulurken onun çocuklarına göstermekte zorlandığı olumlu duygu ve davranışlar Adnan Bey tarafından Nihal ve Bülent’e gösterilmekte, baba çocukları için sıcak bir yuva inşa etmeyi başarmış biri olarak kurgulanmaktadır.

Tanzimat Dönemi romanı özünde Batılılaşma sorunsalı üzerine inşa edilmiş bir tematik yapı arz etmekle birlikte bu sorunsal çerçevesinde esas olarak Osmanlı ailesini inşa edecek ideal Osmanlı erkek öznelerin ve onların zevcelerinin karakter oluşumlarını tartışmaya açmaktadır. Gerek *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat* (1872-1873) ve *İntibah* (1876), gerekse *Felâhun Bey ile Râkım Efendi* (1875) ve *Sergüzeşt* (1888) gibi metinler aslında aile kurumunun inşası, ideal ailenin temellerini atabilmenin koşulları üzerine tartışmalar üretir.

Bu noktada özellikle Ahmet Midhat Efendi ve Fatma Aliye’nin romanları önemlidir; çünkü söz konusu metinler okuru, “öteki” olarak kurgulanan yanlış yönlendirilmiş oğulların yıkım getirdiği ailenin anlatısıyla karşı karşıya bırakmanın yanı sıra özellikle “ideal” ana karakterleri özelinde mutlu sona bağlanırlar. Sağlam bir ailenin temellerinin atılmasıyla son bulan bu romanlar bir üst seviyede aslında kan kaybeden imparatorluğun ayakta durmasının koşullarını da belirlemeyi amaçlar. Toplumun temelini oluşturan aile kurumunun iflasının aslında imparatorluğun sonunu, kurumun ayakta kalmasının da imparatorluğun bekasını imlediği söylenebilir.

Dönem romanlarının pek çoğunda “babasız oğullar”ın¹⁰ kendileriyle birlikte yıkıma sürüklediği ailede annelerin konumuna ilişkin Zehra Kaplan, *19. Yüzyıl Türk Romanında Annelik Olgusu (1870-1900)* başlıklı incelemesinde şu saptamayı yapar:

“[...] İlk Türk romanlarında genel itibariyle anneler, [...] annelik sorumluluklarını üstlenmiş, kocasına itaatle bağlı, fedakâr görüntüleriyle ‘ev içindeki melek’ olarak tasvir edilirler. Bu konumlarıyla saygı duyulan, kutsallık atfedilen anneler, babanın kaybından doğan boşlukta *iyicil* özelliklerini kaybederler. Çünkü denetim altında olan kadının/annenin bağımlı konumu değişmiştir. [...] Ancak ne yazık ki anneler öznel varlık gösterecekleri bu yeni konumda hatalı kararları, yanlış yönlendirmeleri ve yetersizlikleri ile dikkat çekerler. [...R]omanlarda da oğullarının hayatında

¹⁰ Tanzimat Dönemi romanlarındaki baba-oğul ilişkileri hakkında ayrıntılı bir çözümleme için bkz. J. Parla, (2014). *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

işlevsellik kazandıkları anda felaket yaratan anneler ile karşılaşılır. (2021: 73-74, vurgu bana aittir)

Bu bağlamda Halit Ziya'nın en önemli temsilcisi olduğu Servet-i Fünûn romanının temel sorunsallarından birinin de aile kurumu olduğu savlanabilir. Ancak “sanat için sanat” yapan bir Servet-i Fünûn yazarının metinleriyle “toplum için sanat” yapmanın derdine düşmüş ve “toplum mühendisliği”ne soyunmuş Ahmet Midhat gibi yazarların ortaya koydukları metinleri ve bu metinlerde ifadesini bulan aile tartışmasını aynı çerçeve içine yerleştirerek anlamlandırmak ne ölçüde mümkündür? Ahmet Midhat metinleri öyle ya da böyle bir ailenin inşasıyla son bulurken Halit Ziya metinlerinin neredeyse tümünün öyle ya da böyle işlevsizleşmiş bir aile temsiliyle son bulmalarının anlamı nedir?

Halit Ziya; Bihter-Nihal, Bihter-Firdevs Hanım ekseninde yaşanan tecrübeleri önceleyerek anlatının odağına deneyimlerin öznesi olarak kadınları yerleştiriyor olsa da özellikle Bihter-Firdevs Hanım ilişkisi aracılığıyla ataerkil düzenin onanmasına yönelik bir kurguyu devreye sokar. Kawash'ın deyişiyle “‘Kötü’ anneler, özcü bir annelik görüşünün karanlık yüzünü açığa çıkarır: Eğer anne sevgisi ve fedakârlık anneliğin doğal ifadeleri ise, o zaman öfke, şiddet ve hatta kişinin kendi ihtiyaçlarını çocuğunkilerden üstün tutmayı içeren en hafif davranışlar sadece yanlış olmakla kalmaz aynı zamanda doğal da değildir, hatta canavarcadır.” (2011: 983, çeviri bana aittir) *Aşk-ı Memnu*'da Bihter-Firdevs Hanım ilişkisinin iki karakter açısından da böylesine gerilimli deneyimleniyor oluşunun yanı sıra Adnan Bey ile Nihal arasındaki ilişkinin böylesi olumsuz bir anlam yükünden arındırılmış olması ve romanın sonundaki döngüsel yapı aracılığıyla baba-kız arasındaki ilişkide başlangıçtaki dengenin kurulması ve huzurun ilişkiye yeniden egemen olması yoluyla ilişkinin bir anlamda anlatı evreninde onanması da anne-kız, baba-kız ilişkilerinde tüm sorunlu yapısına karşın olumlananın ikincisi olduğunu ortaya koyar.

Batılılaşma macerasının 1900'lerin başında İstanbul'un göbeğine bıraktığı Firdevs Hanım, kocasına ve aslında “babadan tevarüs edilmiş bilinç”i nedeniyle canına kıyan kızına, “ev”e felaket getiren kötücül bir eş/anne olmaktan öteye geçemezken Gürbilek'in deyişiyle –üstelik ataerkil yapının onaylamayacağı bir biçimde– “kadınların alanına, eve çekilmiş [...] erkek”liğine (2004: 156) karşın Adnan Bey, alınan tüm yaralara karşın “yuva”yı ayakta tutmayı başaran bir baba olarak kurgulanır. Bu bağlamda *Aşk-ı Memnu*; aslında Bihter-Nihal arasındaki çatışma ekseninde örülen kadın odaklı öyküsüne ve Nihal'in, özellikle de Bihter'in öznelliklerini kurma yönündeki incelikli kurgusuna karşın, ataerkil olanı, verili toplumsal işleyişi kutsayan bir çevrim izler.

Kaynakça

- Badinter, E. (1992). *Anelik Sevgisi 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi*. (K. Çelik, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları.
- Badinter, E. (2015). *Kadınlık mı Anelik mi*. (A. Ekmekci, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Briffault, R. (1990). *Analar*. (Ş. Yeğin, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- De Beauvoir, S. (1993). *Kadın "İkinci Cins" II Evlilik Çağı*. (B. Onaran, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Gürbilek, N. (2004). "Müebbet Çocukluk Her Zaman Eksik, Her Zaman Muhtaç, Her Zaman Öksüz". *Kör Ayna, Kayıp Şark Edebiyat ve Endişe*. İstanbul: Metis Yayınları, ss. 139-167.
- İleri, S. (2011). "Aşk-ı Memnû ya da Uzun Bir Kışın Siyah Günleri". *Kamelyasız Kadınlar*. İstanbul: Everest Yayınları, ss. 141-244.
- Kaplan, Z. (2021). *19. Yüzyıl Türk Romanında Anelik Olgusu (1870-1900)*. Doktora Tezi. Kayseri: T. C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Kawash, S. (Summer 2011). "New Directions in Motherhood Studies". *Signs*. Vol. 36, No. 4, pp. 969-1003.
- Moran, B. (1998). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önertoy, O. (1995). *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Parla, J. (2014). *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2020). *Aşk-ı Memnu*. (H. İnci, Yay. Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2011). *Mai ve Siyah*. (E. Doğan, Yay. Haz.) İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2005). *Nemide*. (B. Sağıroğlu, Yay. Haz.) İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uysal, Z. (2014). *Metruk Ev Halit Ziya Romanında Modern Osmanlı Bireyi*. İstanbul: İletişim Yayınları.